

¡BOMBA!

Aunque no sea primicia,
la oferta resulta buena;
que sea revisión plena
y Brenda obtenga justicia

K'intsil

Edición de in de semana, del viernes 17 al domingo 19 de julio de 2026

CAMPECHE · YUCATÁN · QUINTANA ROO · AÑO 11 · NÚMERO 2769 · www.lajornadamaya.mx

PÉEPEN

U T'O'OLILLO'OBÉ' KU BEETIK U NÁACHTAL
BA'AX ÓOTIK JAANTIK

Juntúul chan ik'el k'a'anan ti'al u kuxtal yóok'ol kaab, tumen ku máan u k'i'itbes u ta'an nikte'ob yéetel ku ch'ikbesik uts yanik u kuxtalil k'áax. U k'aaba' ich káastelan t'aane' mariposas cebras.

Heliconius Charithonia, u científico k'aaba', ts'o'oke' k'a'anan xan ti'al u tséentikubáaj ba'alche'ob, tumen u yo'och ch'i'ich'o'ob yéetel reptiles.

U xiik' le péepeno'oba', chowak yéetel booxtak, ba'ale' yaan u k'an wa sak t'o'olo'ob, beey tu tsolaj Jacqueline May Díaz, máax beetik u k'a'aytajilo'ob u múuch'kabil Desarrollo y Medio Ambiente, A.C.

Tu ya'alaje', kéen u xit u xiik'e' ku chukik ichil 70 yéetel 101 milímetros. "Yaan u chak wáawayil naats' ti' u wiinkilal. U t'o'olilo'obe' ku ye'esik ti' uláak' ba'alche'obe' es ke ku beetik k'aas tumen tóxica".

Tu ya'alaje', le chan ik'ela', jejeláas bix u wiinkilal; yaan ba'al u yil beyka'aj ts'o'ok u xuultal.

"Wa xnook'ole' de sak u fondoil yéetel yaan u boox ch'aajilo'ob, beyxan

u chowak k'i'ixo'ob. Le je'elo'obo' ku kaláantik ti' u jeel ba'alche'ob ku ts'áakubáaj u jaantej".

Tu tsikbaltaj xan kéen súutuk crisálida wa pupae', le péepena' ku k'exik u boonil beey boox-chak yéetel dorado ku leelem. Jach uts u ta'akikubáaj ich sojol.

Tu ts'o'oke', kéen súutuk péepene', bek'ech yéetel kóoch u xiik'. Yaan u k'an wa sak t'o'olilo'ob tu ka'analil yéetel u chak ch'aajilo'ob kaabal ti'. Jach jats'uts u leelem ba'ale' leti' beetik xan u ye'esik sajbe'entsil ti' uláak' ba'alche'ob.

"Péepene' ku ts'u'uts'ik ti' x'iwo'ob sustancias químicas yaan u veneno kéen máanak beey xnook'ol, le beetik ma' táan u jaanta'al tumen ch'i'ich'i'".

Jbiólogo Fermín Chaidez Ochoa tu ya'alaj le péepen je'ela' ku jaantik tóxico x'iwo'ob kéen máanak beey xnook'ol; kéen nojochchajake' ku ts'u'uts'ik néctar yéetel u k'ab nikte'ob. Beeyxan polene' ku ts'áak uláak' proteínas ku maas mu'uk'ankúunsik u ts'aako'ob.

OOCHÉL OWEN STRICKLAND

ESPECIAL: FAUNA NUESTRA / P 42 YÉETEL 43